

ЛІРИЧНА ПРОЗА: АВТОНОМІЯ СИНТЕЗУ

Ганна Табакова. Архітектоніка і композиція ліричної прози. Монографія. – Бердянськ: ФОП Ткачук О.В., 216. – 192 с.

Як відомо, поняття “лірична проза” доволі дискусійне та неоднозначне, воно не вкладається в усталену тріаду відомих літературних родів. Вчені її зараховують до вже відомих жанрів та стильових течій або ж пропонують нові терміни на означення цього явища. Отже, існує об’єктивна потреба розглянути цей феномен, зокрема під кутом зору архітектоніки та композиції, що й робить Г. Табакова. Вона ґрунтовно опрацювала праці українських учених О. Білецького, Г. Майфета, І. Денисюка, В. Фащенко, Н. Мазепи, Л. Новиченка, С. Хороба, С. Павличко, Т. Гундорової, Н. Шумило, Р. Ткаченко, О. Бігун, С. Григоровської, М. Мамбетова, П. Хізрієва, С. Павлова та ін., запропонувала свою концепцію інтерпретації ліричної прози.

Дослідниця поставила собі за мету розглянути ліричну прозу як синкретичний метажанр, з’ясувати його родову домінанту, особливості архітектоніки та композиції, а також систематизувати відповідний теоретичний матеріал. Це зумовлює постановку кількох конкретних завдань: висвітлити основні тенденції трактування поняття ліричної прози в сучасному літературознавстві; простежити особливості взаємодії рис епосу та лірики в ліричній прозі; окреслити особливості взаємодії рис епосу та лірики в ліричній прозі; визначити зв’язок архітектоніки та композиції з основними формами вираження авторської свідомості в ліричній прозі; з’ясувати концептосферу ліричної прози; розкрити прикметні архітектонічні особливості; схарактеризувати композиційні прийоми ліричної прози.

Об’єкт дослідження – твори як зарубіжних, так і українських авторів ліричної прози XVIII – XXI ст.: Ф. Гельдерліна, Г. Гайне, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, М. Яцкова, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, О. Турянського, М. Хвильового, О. Довженка, А. Любченка, Ю. Андруховича та ін.

Предмет вивчення – архітектонічні та композиційні особливості творів ліричної прози.

Теоретико-методологічну основу дослідження визначають засадничі положення української та зарубіжної філософсько-літературознавчої думки, зокрема системно-суб’єктивний принцип аналізу Б. Кормана, концепція

діалогічності М. Бахтіна, окремі ідеї формальної школи (Л. Якубинський, Ю. Тинянов, В. Шкловський та ін.), феноменологічний та структурно-семіотичний підходи (Р. Інгарден, Ю. Лотман, Б. Успенський та ін.), дослідження в галузі наратології (Ж. Женнет, В. Шмід, М. Ткачук, В. Смілянська та ін.). Крім того, багатоаспектність предмета дослідження зумовила звернення до загальних теоретичних праць з питань поетики художнього тексту (І. Денисюк, О. Білецький, В. Фащенко, І. Качуровський, О. Вальцель, П. Флоренський, Л. Гінзбург, М. Римар та ін.).

У монографії всебічно розглядається лірична проза як метажанр, пояснюється своєрідність поетики та складності у визначенні її родової приналежності, коментуються процеси взаємовпливу епічного та ліричного начал у структурі ліричної прози, зумовлені ними архітектонічні й композиційні особливості метажанру. Уперше в українському літературознавстві в контексті ліричної прози проаналізовано ліричні романи Ф. Гельдерліна “Гіперіон, або Відлюдник у Греції” та Ю. Андруховича “Таємниця”. Також окреслено основні теоретичні засади метажанру, визначено провідну роль авторської свідомості в її архітектоніці та композиційній впорядкованості (перший розділ книжки – “Свідомість автора як архітектонічна основа ліричної прози”). У підрозділі “Генеza ліричної прози крізь призму теорії авторства” здійснено

ревізію основних етапів становлення ліричної прози у зв'язку з теорією авторства, акцентовано на принциповій відмінності між ліричною тональністю прозового тексту та власне ліричною прозою. Про ліричну тональність, вважає Г. Табакова, говорять тоді, коли оповідь позначена емоційністю, асоціативністю, фрагментарністю, навіть прикметною інтонаційно-синтаксичною побудовою прозового твору.

На переконання дослідниці, сучасна література не збавляє темпів у розвитку ліричної прози. Досить популярні фрагментарні прозові твори, ліризовані автобіографії та мемуари, щоденники, поезії в прозі. Автобіографічність та ліризмом позначена творчість А. Дімарова ("Прожити й розповісти"), В. Дрозда ("Музей живого письменника"), І. Жиленко ("Номо feriens") та ін. Яскравим прикладом ліричної автобіографії останніх років став роман Ю. Андруховича "Таємниця". Отже, статус метажанру, наданий ліричній прозі, допомагає визначити її місце в системі термінологічних категорій літератури, виявити її особливості, з'ясувати й проаналізувати етапні твори у становленні ліричної прози.

У підрозділі "Моноцентричність і монологізація художньої оповіді" визначаються особливості процесів монологізації оповіді в ліричній прозі, роль внутрішніх монологів у виявленні моноцентричної, домінантної позиції авторської свідомості, а в підрозділі "Авторська свідомість: гра точок зору" аналізуються різні форми вияву авторської свідомості, зумовлені грою точок зору. Розглянуто наявні в літературознавстві погляди на проблему автора та авторської свідомості, акцентовано увагу на теоріях М. Бахтіна, Р. Інгардена, В. Виноградова, А. Островської, М. Гірняка та ін.

Цікавий і змістовний другий розділ "Взаємопроникнення епічного та ліричного начал". У ньому Г. Табакова аналізує особливості функціонування епічних ознак у ліричній прозі. Крім того, на її думку, при збереженні просторової, фразеологічної та часової точок зору панівною залишається прямо-оціночна, притаманна ліриці. Отже,

обґрунтовується погляд на ліричну прозу, згідно з яким у метажанрі домінує лірична змістова та епічна формальна організація. Така проза утворює нову формозмістову єдність, але не змінює ситуацію домінування ліричної складової.

У підрозділі "Епічні моменти в плінні асоціацій і аналогій" у центрі уваги дослідниці епічна формальна організація, зумовлена внутрішніми закономірностями ліричної прози, визначено її своєрідність та особливий характер композиції. У підрозділі "Образна насиченість і багатомірність художньої оповіді" розглянуто ліричну складову ліричної прози, наголошено на її домінуванні в структурі метажанру. Досліджено можливості сугестивного впливу ліричної прози за допомогою засобів візуалізації художньої думки (підрозділ "Засоби візуалізації"). Проте, вважає Г. Табакова, складність та багатокомпонентність ліричної прози не дозволяє з упевненістю визначити її як явище окремої течії чи напряму, імовірніше йдеться про взаємодію їх стильових тенденцій. Позначений умовною свободою від жанрових канонів метажанр став джерелом експериментів для письменників-новаторів.

У третьому розділі монографії "Композиційний аспект ліричної прози" розглядається концептосфера ліричної прози як чинник композиції, розкриваються особливості архітектоники метажанру, визначаються впливи різних композиційних прийомів на жанрові трансформації ліричної прози, акцентується увагу на принципі монтажу. У підрозділі "Концептосфера ліричної прози в композиційному вимірі" в контексті запропонованої Д. Лихачовим теорії, розвиненої Ю. Степановим, В. Масловою та ін., розглянуто концептосферу ліричної прози та її вплив на композицію твору, а підрозділ "Композиційний прийом як чинник жанрових трансформацій ліричної прози" аналізує найпоширеніші композиційні прийоми, притаманні метажанру. Тут також досліджено особливості жанрових трансформацій ліричної прози, зумовлені використанням різних композиційних прийомів і принципів. Обґрунтовується думка, що менші жанрові різновиди,

зокрема поезії в прозі, організовані в основному за допомогою якогось одного композиційного принципу, а більші форми, з огляду на ширший художній матеріал, вимагають взаємодії декількох.

Найбільше уваги приділено повтору, посиленню та протиставленню, а також монтажу – чотирьом базовим принципам композиції згідно з Б. Єсінім. Акцентовано увагу на особливій ритмічній організації ліричної прози, що найяскравіше виражена в поезіях у прозі, об'ємно-прагматичне членування яких відзначається частотним абзацним поділом. Крім того, застосування повтору значною мірою ритмізує текст. Час від часу повтори то пришвидшують оповідь, ритмізуючи її, то навпаки, фокусуючись на одній деталі, затримують. Це залежить від авторського задуму.

Прикметним композиційним прийомом ліричної прози, що має сповідальний та автобіографічний характер, виступає ретроспекція. Ретроспективні включення

увиразнюють контраст між минулим і сучасним, змушують ліричного суб'єкта до емоційного переживання колишніх подій, до роздумів. Поєднати розрізненні часові пласти допомагає композиційний прийом, що прийшов з кіномистецтва – монтаж (підрозділ “Монтаж у ліричній прозі”). У висновках узагальнено результати дослідження, теоретично обґрунтовано явище ліричної прози як метажанру, простежено ґенезу ліричної прози, що сягає корінням в XVI ст., схарактеризовано основні етапи становлення метажанру у їх зв'язку з розвитком теорії авторства, з'ясовано, що найбільшого розвитку лірична проза зазнала на межі XIX – XX ст. Також наголошено на необхідності відрізняти прозу, забарвлену ліричною тональністю та власне ліричну прозу. Основним відмінним критерієм є моноцентрична та монологічна позиція авторської свідомості, що впливає на архітектонічні та композиційні особливості ліричної прози.

Отримано 21 квітня 2014 р.

*Олександр Астаф'єв
м. Київ*

